

*Коновалюк С. Ю.,
Здобувач вищої освіти освітнього ступеня «бакалавр»,
спеціальності 101 «Екологія»
Науковий керівник: Курбет Т. В.,
канд. с.-г. наук, доцент, доцент кафедри екології та природоохоронних технологій
Державний університет «Житомирська політехніка»
svitozarkon@gmail.com*

ВИСОТНИЙ РОЗПОДІЛ РОСЛИННОСТІ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ГРУПИ ДОМІНУЮЧИХ ВИДІВ СФОРМОВАНИХ ФІТОЦЕНОЗІВ

Українські Карпати – один з важливих лісових районів країни. Лісові насадження займають 52,8% усієї покритої лісом площі. Висотні межі поширення деревних насаджень коливаються від 150 до 1600 м. Основними лісоутворюючими породами є бук, ялина, смерека, граб, дуб. Як домішки, поширені явір, ясен та ін.

В Українських Карпатах виділяють п'ять основних поясів (зон) рослинності:

Передгірний пояс (від 450 до 600 м над рівнем моря) поділяється на дві частини: закарпатську і передкарпатську. Для закарпатського передгір'я характерні дубові ліси з дуба звичайного і скельного. В дібровах ростуть також бук, граб, ясен, в'яз, а з чагарників – ліщина, калина, бузина чорна, глід. У трав'яному покриві – шавлія, проліски, медуниця. У Передкарпатті у дібровах є домішки ялиці, бука, граба, осики, берези, явора та клена, з чагарників – ліщина, крушина ламка, бруслина. Трави представлені осоками, шавлією, маренкою.

Низькогірний буковий пояс (на різних схилах від 500 до 1450 м) складається з букових, ялицево-букових та смереково-букових лісів, в яких поодинокі трапляються чагарники вовчого лика, бузини червоної, ліщини, жимолості, а з трав – маренка, проліски, цибулі ведмежої.

Середньогірний пояс, або пояс смерекових лісів, належить до холодної кліматичної зони. Ліси займають верхні частини (від 1300 до 1670 м) схилів Чорногори, Рахівських гір, Чивчин і Горган. У межах поясу є буково-смерекові, ялицево-та кедрово-смерекові масиви лісу, чагарники в яких представлені жимолостю, бузиною червоною, горобиною, вільхою та ялівцем, а з трав трапляються нечуйвітер, кислиця, різні види мохів.

Субальпійський пояс (від 1300 до 1850 м) представлений чагарниковими заростями з сосни гірської, ялівця сибірського, вільхи зеленої, рододендрона східнокарпатського. У трав'яному покриві трапляються чорниця, кунічник, ожина, мохи.

Альпійський пояс (вище 1800 м) луків займає незначні площі на Чорногорі і Горганах із трав'янистих і чагарникових угруповань.

Характерною особливістю рослинності високогір'їв Українських Карпат є те, що тут немає верхнього поясу високогірної рослинності – субнівального. Це пояснюють тим, що тут немає льодовиків.

Головним типом рослинності Українських Карпат є лісова. У минулому деякі автори за цією ознакою називали їх Лісистими Карпатами. Лісистість Карпат становить близько 40%. Понад половину лісової площі займають ялинові або смерекові ліси, доміантним видом яких є смерека європейська – близько 700 тис. га, які переважають у верхньому лісовому поясі. Букові ліси переважають у нижньому лісовому поясі та на найвищих вершинах перед-гірських височин. Вони покривають близько 30% території Карпат.

Рослинність Українських Карпат також характеризується висотною поясністю, яка, однак, відмінна на північно-східних та південно-західних макросхилах гір. Так, із закарпатської сторони, нижній лісовий пояс становлять дубові ліси, вище їх перекривають букові, ще вище смерекові, які, на найвищих хребтах, змінюються субальпійським криволіссям, а відтак й альпійськими луками. На протилагу їм, із прикарпатської сторони гір нижній пояс становлять бучини та яличники, вище смеречини, які змінюються криволіссям та альпійськими луками. Відмінність також полягає у амплітуді висот, в яких розміщені рослинні пояси – на південно-західних макросхилах вони зміщені вгору, а на північно-східних – вниз.

На невеликих площах зустрічаються у Карпатах різні типи боліт. У лісовому поясі – це котловинні оліготрофні або мезотрофні сфагнові болота, на межі лісового і субальпійського поясу – завислі або схилові евтрофні болота. Для перших характерний розріджений деревостан з ялини та, іноді, сосни. Другі виникли у місцях виходу на поверхню підземних вод і поблизу струмків. На них переважають осоково-гіпнові угруповання.

До південно-західного макросхилу приурочені найбільші площі букових лісів, де вони становлять 60% лісостанів. Незначну площу займають ялицеві ліси з ялиці білої, яка (на відміну від бука і смереки) утворює не чисті, а змішані ліси: дубово-буково-ялицеві, смереково-буково-ялицеві та буково-ялицеві. Ці ліси не

утворюють суцільного поясу, а трапляються окремими масивами серед букових і смерекових лісів. Нижній пояс рослинності утворюють дубові й дубово-грабові ліси.

Розподіл рослинності на північно-східних макросхилах Українських Карпат представлений вісьмома поясами: 1) ялицево-букових з домішкою смереки лісів з підпоясами ялицево-букових з домішкою граба звичайного лісів та приполонинних яворово-букових лісів; 2) буково-ялицевих з домішкою смереки лісів; 3) буково-ялицево-смерекових лісів; 4) ялицево-смерекових лісів; 5) чистих смерекових лісів; 6) смерекових з домішкою сосни кедрової європейської; 7) субальпійський гірськососновий; 8) альпійський.

Серед лісів рівнин і передгір'їв переважають сонячні світлі діброви із геліофітними видами. Фон лісу утворюють південні форми дуба – звичайного та скельного. Дуб відноситься до таких екологічних груп: геліофіт, термофіт, мезофіт-ксерофіт, мезотроф-евтроф. У другому ярусі зростають липа та граб звичайний. У підліску знаходяться ліщина звичайна та бирючина звичайна. Судіброви Прикарпаття утворені в основному буком та мають пригнічений характер і ознаки поверхневого заболочення.

Природна рослинність передгірного поясу займає невеликі площі, оскільки територія сильно окультурена. Тут переважають діброви з дуба звичайного з домішкою бука лісового, граба звичайного, липи широколистої, березки, в'язу, ясеня звичайного. У підліску зустрічаються ліщина, клен татарський, глід гладенький, бруслина європейська, дерен справжній. Трав'янистий покрив складається з осоки трясуцковидної, купини багатоквіткової, маренки пахучої, гадючника оголеного, омега банатського. У Закарпатському передгір'ї існують грабові і букові діброви, судіброви з дуба скельного. У деревостані дуба скельного існує домішка дуба звичайного, граба звичайного, береки, черешні, берези повислої, клена польового. Підлісок складається з ліщини, крушини ламкої, глоду гладенького, дерену справжнього. У північно-західному Прикарпатті, крім грабових дібров, зустрічаються вологі ялицеві діброви і судіброви. Деревостан у вологих дібровах двоярусний: у першому ростуть дуб звичайний і ялиця біла, у другому – ялиця з домішкою граба звичайного, клена гостролистого.

Луки у передгірному поясі поширені мало, в основному у заплавах річок та у місцях, де були вирубані ліси. У заплавах зустрічаються луки з мітлици звичайної, костриці червоної, пірію повзучого, конюшини повзучої (*I. repens*) і гібридної (*T. hybridum*), а у дещо підвищених місцях костриці борознистої.

Низькогір'я досягає 900-1200 м. Для нижнього ярусу гір найбільш характерною деревною породою є бук. У наземному покриві багато гідрофілів. Загальний фон утворюють куничники. Трав'яний покрив складається з мезофільних видів: ожини волосистої, цибулі ведмежої. Також є гігрофіти: асплений і орляк. У районах, де буває менше 550 мм опадів, конкурентом бука є граб. Верхньою межею поширення листяних порід є рівень 1250-1300 м. Починаючи з висоти 1000 м, значну роль у складі деревостанів починає відігравати ялина, багато в них і смереки. На кам'янистих осипах зустрічається європейська кедрова сосна, або карпатська "лімба". Нижня межа її зростання – 800 м. По схилах вона піднімається до висоти 1630 м, виходячи в деяких місцях за верхню межу лісу.

На межі нижнього і верхнього лісових поясів формуються мішані деревостани з бука, ялини європейської і ялиці білої, які поступово, з висотою заміщуються ялицевими (нині на невеликих площах) та ялиновими. На бідніших ґрунтах зростають ялинники чорничні, ялинові ліси зеленомошні та довгомошні.

Середньогір'я тягнеться до висоти 1500 м. У ньому на сіро-бурих ґрунтах на схилах ростуть хвойні ліси з ялини та смереки. Ялина європейська або смерека утворює як чисті, так і мішані деревостани. Найбільш продуктивними є ялинові ліси квасеничні на багатих буроземних ґрунтах. Під високим (до 30 м), густим деревним наметом ялини зростають поодинокі сціофіти – смородина карпатська, жимолость чорна. Зріджений трав'янистий покрив формується з квасениці, живокіста серцевидного.

В субальпійському поясі на великих площах поширені полонини і гірські луки. Серед трав'янистих рослин зустрічаються біловус стиснутий, ситник трироздільний. Субальпійська рослинність займає більшу, основну частину карпатського високогір'я, схили і вершини до висоти 1800-2000 м. На межі верхнього лісового і субальпійського поясів знаходяться букове криволісся (на заході), ялинове криволісся (на сході) та сланники. Букове криволісся – це густі, низькорослі (2 – 3 м заввишки) насадження, в яких зростають деякі бореальні (чорниця, хвощі, плауни) та високогірні лучні види. Ялинове криволісся – це зріджене, невисоке угруповання за участю ялини, яка під впливом вітрів має прапороподібну форму крони. У підліскі зустрічаються бузина червона, жимолость чорна. Трав'янистий покрив складається із видів, властивих ялиновим лісам, а також видів, що зростають на полонинах. Сланники утворюються на невеликих площах з яловця сибірського (*U. sibirica*). З трав'янистих рослин зустрічаються чорниця, чебрець альпійський.

Альпійський пояс зустрічається лише у найвищій частині гір. Тут панують альпійські та аркто-альпійські види: осоки вічнозелена і зігнута, ситник трироздільний. Верхня термічна межа поширення деревної рослинності лежить на схилах південної і західної експозицій на висоті 1650-1700 м. На північних і східних схилах ця межа знижується до висоти 1500-1550 м. Темнохвойні породи утворюють густі високостовбурні ялинові і ялиново-смерекові насадження, у яких зростають сціофіти – брусниця, чорниця, фіалка двоквіткова. У молодих насадженнях, із ще незімкнутим деревним ярусом, розвиваються чагарники: верес, малина. Трав'яний покрив складається з баранця колючого, квасениці звичайної. Зустрічається реліктова лілейна рослина – стрептоп стеблообгортний.

У багатьох місцях Карпат сучасна верхня межа лісу є утворенням не природним, а штучним, її положення зумовлене багатомісячною господарською діяльністю людини. Верхня межа лісу непостійна: в багатьох місцях термічна межа поширення деревної рослинності різко змінена і знижена. Вона змінюється залежно від зміни кліматичних умов і впливу людини. Сильні вітри знижують верхню термічну межу поширення деревної рослинності настільки, що на багатьох хребтах вона лежить у межах мішаних, хвойно-широколистих лісів на висоті 1200-1300 м, а іноді - 1100 м. На деяких хребтах ця межа, порівняно з природною кліматичною межею, опущена на 300-400 м.

Лісові дерева формують сильну кореневу систему, яка утримує ґрунт. Зниження верхньої межі лісу підвищує ризик виникнення ерозії. Одним з наслідків знеліснення є більш високий ризик затоплення знеліснених територій. За відсутності дерев, ґрунт гірше утримує вологу і більш схильний до зсувів. У разі інтенсивних опадів, вода буде накопичуватися на поверхні, а рух пухкого ґрунту може утворювати зсуви. Співвідношення різних груп лісів утворилося значною мірою внаслідок діяльності людини. Ще декілька століть тому тут домінували букові та смерекові ліси. Однак протягом двох останніх століть площа букових лісів значно зменшилася – з 55 до 33 %, а смерекових зросла – з 32 до 56%. Такі зміни спричинені тим, що на місці вирубаних лісостанів засаджували монокультуру смереки, яка найшвидше росла і користувалася попитом для виготовлення деревини. У поясі букових лісів великі площі займають монокультури ялини європейської, які виявилися нестійкими до вітровалів і до багатьох хвороб. Нині вони масово гинуть, тому гостро стоїть проблема їх заміни штучними чи природними деревостанами з інших видів.